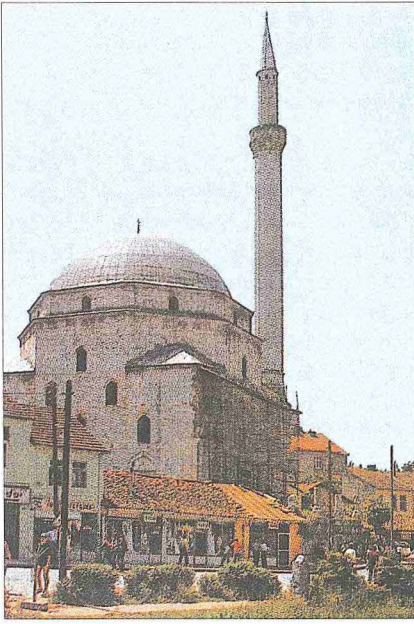

Prizren'de Sinan Paşa Camii – Kosova

mektedir. Bu tekkedeki Nevruz kutlamaları eski Yugoslavya'nın bütünündeki tasavvufi yaşamın en eski olaylarından biridir.

1999-2000 yıllarında cereyan eden Kosova savaşları esnasında en önemli Osmanlı eserleri Sırp'ların oluşturduğu özel "yıkım komandoları" tarafından havaya uçurulmak istendi. Birleşmiş Milletler'e bağlı Alman askerlerinin vaktinde gelişle şehir bu yıkımdan kurtulmuş oldu. Bu olayların kötü etkilerinden dolayı geride kalan Sırp nüfusu Prizren'den çıkartıldı ve kutsal saydıkları şeyler aşağılandı. XIV. yüzyılın ilk yıllarından kalma Bogoroditsa Ljeviška Katedrali iki defa intikam hisleriyle hareket eden Arnavutlar'ca tahribata uğratıldı. Çok değerli duvar resimleri karalandı ve imha edildi. Özellikle son yıllarda Prizren tekrar büyümeye ve genişlemeye başladı. Sahip olduğu Osmanlı havasını ve o döneme ait tarihî eserleri hâlâ muhafaza etmekte, ayrıca bu eserleri Türkiye Cumhuriyeti'nin etkin katılımıyla tekrar onarmakta ve yeniden inşa etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Prizren Vilâyeti Salnâmesi (1291), tür.yer.; *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova* (haz. H. Yıldırım Ağanoğlu), İstanbul 2000, s. 257-266; K. N. Kostić, *Naši novi Gradovi na Jugu* (ed. R. Dordević), Beograd 1922, s. 1-6; D. Panić, *Bogorodica Ljeviška*, Beograd 1960, tür.yer.; A. F. Gijferding, *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji* (trc. B. Cu-

lić), Sarajevo 1972, s. 324; Hasan Kaleši, *Najstariji vakufski Dokumenti u Jugoslaviji na Arapskom Jeziku*, Priština 1972, s. 257-274; a.mlf., "Prizren kao Kulturni Centar za Vreme Turskog Perioda", *Gjurmime Albanologjike*, sy. 1, Priština 1962, s. 91-118; a.mlf., "Kada je Crkva Svete Bogorodice Ljeviške u Prizrenu Pretvorena u Džamiju", *Prilozi za Književnost, Jezik, Istoriju i Folklor*, XXVII/3-4, Beograd 1962, s. 253-261; a.mlf., "Veliki Vezir Kodža Sinan-paša, Njegove Zadužbine i Njegova Vakufnama", *Gjurmime Albanologjike*, sy. 2 (1965), s. 105-144; a.mlf. – Ismail Redžep, "Prizrenac Kukli Beg i Njegove Zadužbine", *POF*, VIII-IX (1958-59), s. 143-168; Kristaq Prifti, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit në Dokumentet Osmane 1878-1881*, Tiranë 1978, tür.yer.; Kristo Frashëri, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit 1878-1881*, Tiranë 1979, tür.yer.; Ayverdi, *Aurupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri III*, s. 179-214; A. Andrejević, *Islamska monumentalna umetnost XVI veka u Jugoslaviji: Kupolne Džamije*, Beograd 1984, tür.yer.; Džemal Čehajić, *Derviški Redovi u Jugoslovenskim Zemljama*, Sarajevo 1986, s. 67-68, 108-111, 112-114, 115-122, 136-138, 149-154, 171-174, 178; M. Goković, *Stari Kameni Mostovi*, Beograd 1989, s. 84-92; I. Jastrebov, *Stara Srbija*, Priština 1995, s. 26-28, 35, 40-41, 44, 58; Raif Virmića, *Prizren Camileri*, Prizren 1996, tür.yer.; a.mlf., *Suzi ve Vakıf Eserleri*, Priština 1998, tür.yer.; a.mlf., *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Ankara 1999, I, 17-202; Sabri Bajgora v.dğr., *Barbaria Serbe ndaj Monumenteve Islame në Kosovë (Shkurt'98-Qershor'99)*, Priştinë 2000, s. 15-29; Hakkı Acun – Mehmet Z. İbrahimgil, *Kosova-Prizren Fatih Sultan Mehmet Namazgâhi (Kırık Cami) Kazı ve Restorasyon Çalışmaları ile Şehit Başçavuş Hüseyin Kutlu Parkı*, Ankara 2002, s. 1-11; Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Ankara 2006, II, 575-903, 963-983; P. Kostić, "Prizrenski Mutasarrıfı i Valije 18 i 19 Veka", *Glasnik Skopskog Naučnog Društva*, V, Skopje 1929, s. 159-161; Kadri Halimi, "Derviški Redovi i Njihova Kulna Mjesta na Kosovu i Metohiji", *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije*, II, Priština 1957, s. 193-206; Husref Redžić, "Pet Osmanlijskih Potkupolnih Spomenika na Kosovu i Metohiji", *Starine Kosova i Metohije*, I, Priština 1961, s. 95-112; M. Ivanović, "Konzervatorski Radovi na Spomenicima Kulture Kosova i Metohije", a.e., I (1961), s. 344-348; I. M. Zdravković, "Adaptacija Amama u Prizrenu za Muzej i Galeriju Slika", a.e., II-III (1963), s. 233-240; Mehmed Mujezinović, "Kolekcija Orijentalnih Rukopisa Biblioteke Mehmed Pašine Džamije u Prizrenu", a.e., II-III (1963), s. 197-201; a.mlf., "Natpisi na Nadgrobnim Spomenicima Suzi-Celebija i Neharija u Prizrenu", *POF*, XII-XIII (1962-63), s. 265-268; Kemal Özerin v.dğr., "Prizren Kitabeleri", *VD*, VII (1968), s. 75-95; Madžida Bećirbegović, "Prosvetni Objekti Islamske Arhitekture na Kosovu", *Starine Kosova i Metohije*, VI-VII (1972), s. 81-96; Nimetullah Hafiz, "Prizren'de Sinan Paşa Camii'nde Türk Sanatı", *Çevren*, sy. 16, Priština 1977, s. 61-71; a.mlf., "Prizren'de Sinan Paşa Camii", *Sanat Düniamız*, sy. 11, İstanbul 1977, s. 18-23; Mücahit Asım, "Kosova Vilayeti'nde İptidai Mektepler", *Çevren*, sy. 37 (1983), s. 64-66; R. Timotijević, "Prizrenске Džamije i Njihova Dekoracija", *Starine Kosova i Metohije*, IX (1990), s. 36-62; M. Blagojević, "Grad i Župa-Medje Grads-kog Društva", *Socijalna Struktura Srpskih Grads-kih Naselja*, XII-XIII, Beograd 1992, s. 67-84; Kā-

mūsū'la'lām, II, 1496; M. Kiel, "Prizren", *El²* (Ing.), VIII, 337-341; M. Radovanović – M. T. Đurić, "Prizren", *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1965, VI, 621-622; "Lidhja Shqiptare e Prizrenit", *Fjalor Enciklopedik Shqiptar*, Tiranë 1985, s. 621-622; "Prizreni", a.e., s. 868-869; Günay Kut, "Âşık Çelebi", *DİA*, III, 549-550.

MACHIEL KIEL

PROTESTANLIK

XVI. yüzyıl
reform hareketine dayanan
ve farklı kiliselerden oluşan
Hristiyanlık anlayışı.

XVI. yüzyılda Martin Luther öncülüğündeki reform hareketiyle başlayıp Ulrich Zwingli ve John Calvin gibi hristiyan ilâhiyatçılarca geliştirilen Hristiyanlığın teolojik ve ahlâkî bir yorumunu ve buna paralel olarak ortaya çıkan kiliseler ve cemaatler topluluğunu ifade eder. Protestan tabiri ilk defa, Lutherci görüşleri benimseyen bir grup Alman prensin ilân ettiği deklarasyona (Diet of Spiers, 1529) atıfla reform yanlılarını nitelendirmek için Roma Katolik kilisesi tarafından kullanılmıştır (bk. LUTHER, Martin; REFORM).

Protestanlığın oluşum sürecinde XVI. yüzyılda Reform hareketiyle birlikte Almanya'da ve daha sonra İskandinav ülkelerinde Luteran cemaatleri; İsviçre, Fransa, Hollanda ve İskoçya'da reforme edilmiş (Calvinist, sonraki ismiyle Presbiteryen) Protestan cemaatleri, İngiltere'de ise Anglikan Hristiyanlık ortaya çıkmıştır. XVII. yüzyılda Almanya'da ve İngiltere'de Protestan Ortodoksisi'ne karşı ferdî dindarlığı ve hristiyan hayat tarzını öne çıkaran Luteran kökenli pietist ve pürten oluşumlar teşekkül etmiştir. Bu süreç içerisinde sadece yetişkin vaftizine onay veren Baptist kilisesinin (1609) yanı sıra teslîs ve kurtuluş gibi konularda klasik reformist (bilhassa Calvinist) öğretilerin ötesine geçen çeşitli teolojik akımlar (Unitarian Socinianizm, Arminianizm vb.) doğmuş, Fransa'dan göç eden Protestanlar'ın geliştirdiği felsefî ağırlıklı, tolerans ve vicdan hürriyeti gibi hususlara vurgu yapan yorumlar ortaya çıkmıştır. Söz konusu teolojik / felsefî akımlar XVIII. yüzyılda bir yandan rasyonalist Aydınlanma hareketi ve deist felsefe, öte yandan antirasyonalist Protestan hareketleri (neopietizm) şeklinde varlığını sürdürmüş, bu ikinci şekli de İngiltere'de Metodist kilisesinin oluşumunu hazırlamıştır. XIX. yüzyılda Protestanlığın gerek Avrupa gerekse Kuzey Amerika'daki gelişimi çok daha karmaşık bir yapı sergilemiştir.

Protestan cemaatler kendi inanç ve hayat düzenlerini oluşturabilmek adına gerektiğinde farklı bölgelere göç etmişler, genellikle tolerans yanlısı ve farklı dinlere açık devlet sistemlerini savunmuşlardır. Bununla birlikte başkalarından bekledikleri hoş görüyü kendileri her zaman başka gruplara göstermemişlerdir. Ayrıca Protestan oluşumlar, diğer Hristiyan grupları gibi, gelişen endüstrileşme kültürü karşısında bireylere mânevî destek sağlama yolunda çaba sarfetmişlerdir. Bazı Protestan oluşumlar, içinde yaşadıkları topluma ve kültüre katılma yolunu seçerken Protestan Ortodoksluğu, pietist, püriten oluşumlar vb. akımlar toplumdan ve baskın kültürden uzak durma, hatta onları reddetme tavrı ortaya koymuştur.

Günümüz Protestanlığının temsil ettiği sınırsız sayıdaki eğilim ve anlayış farklılığı göz önüne alındığında Protestan teolojisi konusunda genelleme yapmak güçtür. Bununla birlikte klasik Protestanlığın bugünkü çoğulcu Protestanlığı ile mukayese edildiğinde çok daha ayırt edici bir inanç anlayışına sahip olduğunu belirtmek gerekir. Buradan hareketle hepsi değilse bile çoğu Protestan oluşumu için geçerli olan bazı ortak teolojik ve etik unsurları şu şekilde sıralamak mümkündür: 1. Otoriter düzene ve hiyerarşik kilise yapısına baş kaldırı (XVI. yüzyıl reform hareketi sürecinde bu baş kaldırı Protestanlığın papalık kontrolündeki Katolik kilisesinden resmen ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. Papalığın reddi, özellikle yanılmazlık ilkesinin kabulünden sonra Protestanlığın değişmez bir unsuru olma özelliğini daha da pekiştirmiştir); 2. Kutsal ruh ile gelenek, resmî öğreti ile Roma Katolik kilisesi otoritesi arasındaki bağın reddi; 3. Yaşayan ve tarihe aktif müdahalede bulunan Tanrı fikrine dayalı (teist) iman anlayışı; 4. Putperestliği ve ikonaları reddeden (ikonoklast) radikal monoteizm fikri, âdil ve merhamet sahibi olan Tanrı'nın sadece "ilâhî söz" vasıtasıyla konuştuğu ve iradesini yerine getirdiği inancı; 5. İlsâ merkezli iman anlayışı (Tanrı'nın özel biçimde Nâsıralı İlsâ'da mevcut olduğu ya da tezahür ettiği inancı; Tanrı ile insan arasında İlsâ Mesîh'ten başka bir aracının reddi); 6. Kitâb-ı Mukaddes'in (Eski ve Yeni Ahid) imanî hakikatin tek kaynağı olarak kabulü; 7. Kilisenin imanlılarca oluşturulmuş bir topluluk olarak görülmesi; 8. Bütün totaliter güç oluşumlarına yönelik eleştirel tavır (daima reforme edilmesi gerekli olan kilise dahil olmak üzere mevcut bütün oluşum ve müesseselerin sorgulanması); 9. Yerel cema-

atlerin daha da bağımsız kılınmasını öngören eğilim (müesseseleşme durumundan isteğe bağlı katılıma doğru ilerleme, kadınların kilise yönetimine kabulü vb.); 10. Bireysel vicdanın ve bireysel özgürlüğün yüceltilmesi; kişinin imanlı olduğu sürece ortaya koyduğu fiillerin Tanrı'ya ulaşma yolunda sergilenmiş insanî edimler olarak değil kendisine bahsedilmiş olan, dolayısıyla hâlihazırda sahip olduğu ilâhî lutfâ karşılık duyduğu minnet ve şükranın delili ya da tezahürü olarak algılanması.

Buna göre kendi içinde çeşitlilik göstermesine rağmen Protestanlığın önde gelen iki temel özelliğinden biri sadece Kitâb-ı Mukaddes'in kayıtsız şartsız otorite olarak kabulü, diğeri de kurtuluşun yalnızca ilâhî lutf sayesinde gerçekleşeceğine yönelik inançtır. Protestanlık'ta insanın "düşüş" tecrübesine, sınırlı ve yardıma muhtaç durumda oluşuna açık vurgu yapılmıştır. Bu anlayışa göre insanoğlu mevcut haliyle Tanrı'nın sûretinde yaratılmanın gerektirdiği misyonu karşılamaktan âcizdir. Bu sebeple Protestanlık'ta bu ilk vurguya aynı paraleldeki bir diğer önemli vurgu, İlsâ Mesîh'in şahsında doruk noktasına ulaştığı üzere Tanrı'nın insanlığa itibarını tekrar kazandırmak için girişimde bulunması ve yardım eli uzatmasına dairdir. Bu kurtarma girişimi, insan kapasitesinden ve her türlü insanî icraattan bağımsız olarak ve onu aşacak şekilde Tanrı'nın imana sahip olanlara ilâhî lutfunda bulunması şeklinde anlaşılmıştır. Protestanlık'ta kilise ilâhî lutfun öznesi değil nesnesi olarak görülüp Tanrı ile insan arasında ritüel veya kilise merkezli herhangi bir aracılığın varlığı reddedilmiştir. Ayrıca bütün inananların din / kilise içinde eşit role ve sorumluluğa sahip olduğu ilkesinden hareketle ruhban ya da din adamı şeklinde ayrı bir sınıfın mevcudiyeti meşrû görülmemiştir. Buna göre bütün Protestan oluşumları XVI. yüzyıl reformistlerinin kurucu rolünü benimsemelerinin yanı sıra İlsâ Mesîh'i kurtarıcı ve efendi olarak kabul eder, Kitâb-ı Mukaddes'i ise kurtuluş yolundaki tek ölçü ve bilgi kaynağı olarak görür. Bu suretle Protestanlık, bir yandan kendini hakikatin tek ve yanılmaz temsilcisi olarak gören ve ruhban teşkilatlanması üzerine temellendirilen Katoliklik'ten, öte yandan kendilerini Patristik geleneğinin ve Hristiyanlığın gerçek vârisleri sayan Ortodoks oluşumlarından ayırır.

Protestanlık genellikle "söz dini" olarak tanımlanmıştır. Zira Protestan anlayışına göre Tanrı kendi sözü (kelâm) vasıtasıyla ya-

ratıp kurtuluşa erdirmekte ve toplumu inşa etmektedir. Buna bağlı olarak Protestan hayatı Tanrı sözünün yayılması ve gerçekleşmesi şeklinde algılanmıştır. Katolik ve Ortodoks ibadetlerinin merkezinde kilise merasimi ve Komünyon âyini yer alırken sade ve basit biçimde icra edilen Protestan ibadetinin dayandığı temel unsur ilâhî sözün aktarıldığı vaazdır. İlahî söze yönelik bu vurgu, Kitâb-ı Mukaddes üzerine yapılan çalışmaların yanı sıra Protestanlık ve özellikle Batı'daki biçimiyle entelektüel karakter kazandıran düşünce geleneğinin gelişmesinde de önemli bir âmil olmuştur. Nitekim Protestan kilise hayatında teoloji büyük yer işgal etmiş ve teologlar büyük itibar görmüştür. Fakat teolojik rasyonalizme karşı olan ve bunun yerine dindarlığı, dinî tecrübeyi ve belli bir Hristiyan yaşam biçimini öne çıkaran Protestan çevreler de vardır. Nitekim Protestanlık içerisinde inanç konusunda ortaya çıkan farklı yaklaşımlar, bireyler ve gruplar arasında teolojik ve ahlâkî anlayış zenginliğinin oluşmasına yol açmıştır. Kutsal metinlerin anlamları ve teolojik konular üzerine yapılan yoğun tartışmalar daima Protestanlık tarihinin aslı bir unsuru olmuştur. Bu durum, Protestan düşüncesinin zaman içerisinde XVI. yüzyıl reformistlerinin benimsediği, hâlâ Ortaçağ skolastik düşünce geleneğinin izlerini taşıyan bakış açısının üzerine çıkmasını sağlamıştır. Bununla birlikte ilk reformistlerin kastettiği reform anlayışını aşmak yerine onu tam mânâsıyla anlama ve uygulama çabasında olanlar da Protestan geleneğinde daima mevcut olmuştur.

Kitâb-ı Mukaddes çalışmaları ve sistematik teolojinin yanı sıra ahlâkî düşünce ve sosyal davranış Protestanlığın bir diğer önemli ilgi alanını oluşturur. Bununla birlikte Protestan anlayışına göre (iyi) eylem kurtuluşu sağlamada tek başına yeterli değildir. Gerek fert gerekse toplum düzeyinde iyi-kötü arasında yapılacak seçim ve inancı kişinin insanlık ve dünya karşısındaki sorumluluğu İncil'in İlsâ Mesîh'e yönelik şahitliği doğrultusunda yönlendirilmelidir. Protestanlık tarihi boyunca bireysel ahlâk vurgusu, toplumu ve dünyayı yeniden şekillendirme (reform) arzusu, İlsâ Mesîh'in mesajını kişilerin kendi hayatlarına bazan katı biçimde uygulama çabası gibi farklı tarz ve anlayışlar hâkim olmuştur. İmanî dünyaya taşıyıp dinî ve seküler teşebbüsleri birleştirmek suretiyle Tanrı krallığının yolunu hazırlama çabası Protestanlık'ta önemli bir unsurdur. Karşılaştırmalı sevgi anlayışı, hayatın üretken hale getirilmesi, ahlâkî bir erdem olarak birey-

sel iş gücünün ve sorumluluğun geliştirilmesi de yine Protestan toplumların önemli özelliklerindendir. Ruhbanlığı reddeden Protestan cemaatleri, bilhassa ilk asırlarda aile müessesesinin ve aile hayatının gelişmesinde etkili olmuştur. Batı kültürünün izlerini taşıyan Protestanlık'taki aklıcılığa yönelik vurgu ve katı bir ferdi disiplin anlayışı, bazan doğruluğu sadece kendinde görme ve kendini beğenme iddiasını da beraberinde getirmiştir.

Protestanlığın bir diğer önemli özelliği çoğulcu yapıya sahip oluşudur. Roma Katolik kilisesinde ortaya çıkan farklı teolojik bakış açısı heretiklik olarak algılanıp dışlanırken aynı durum Protestanlık içerisinde yine Protestan özelliği taşıyan yeni kiliselerin doğması ile sonuçlanmıştır. Bu sebeple Protestanlık devamlı çoğalan bir mezhepleşmeyi temsil etmektedir. Bununla birlikte Protestanlık dairesi içinde yer alan kiliseler arasında da belli noktalarda ortaya çıkan ayırımlardan bahsetmek mümkündür: Devlet bağlantılı olan ve olmayan kiliseler; reform öncesi dönemin uygulamalarını devam ettiren "yüksek" kiliseler karşılık Katoliklik'le ilişkilendirdikleri çoğu uygulamayı reddeden "aşağı" kiliseler; geleneğin ve teolojik Ortodoksluğun hâkim olduğu muhafazakâr Protestanlık anlayışına karşılık aklın ve bilimsel tenkidin verilerine ve moderniteye daha açık olan liberal Protestanlık anlayışı; benzer şekilde XVII. yüzyıl Protestan Ortodoksluğu'nu devam ettiren eski tip Protestanlığa karşılık moderniteyle daha fazla özdeşleşen neo-Protestanlık; kendi piskoposlarına sahip olan (Luteran ve Anglikan) kiliseler karşılık kilise / ihtiyarlar meclisi (sinod) uygulamasını benimseyen (Presbiteryen ve Baptist) kiliseler gibi.

İnanç ve düşünce alanı yanında Protestanlık sosyal eylem noktasında da oldukça zengin bir çeşitlilik sergiler. Diğer Hristiyan kiliselerinde olduğu gibi Protestan kiliseleri başından itibaren hastahane, yetimhane, imarethane ve huzur evi gibi devletin yapamadığı yardım hizmetlerinde oldukça faal olmuştur. Söz konusu sosyal yardım zamanla dinî ve kurtuluş bağlantılı bir muhteva kazanmış, aynı zamanda bilhassa Batı toplumlarında siyasî tarzda yorumlanmak suretiyle bir nevi Hristiyan sosyalizmi ya da sosyal İncil algısı şeklinde ortaya konmuştur. XIX. yüzyıldan itibaren sosyal yardım hizmetleri daha geniş ölçüde taşınmış ve Batılı olmayan ülkelerde Protestan misyonerliğine kapı aralanmıştır. Fakat söz konusu misyonerlik faaliyetleri Katoliklik'te olduğu gibi manastır

teşkilatlanması biçiminde değil daha ziyade ferdi teşebbüsler ya da bazan kilise destekli sair teşkilâtlar doğrultusunda gerçekleşmiştir. Protestan misyoner teşkilâtlarının başında Ortadoğu ve Anadolu'da etkili olan American Board of Commissioners for Foreign Missions ile (Boston, 1810) Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church (1837) gelir. Buna paralel olarak bilhassa Almanya, İngiltere ve Kuzey Amerika'da dünya çapında bir Protestan misyon anlayışı gelişmiştir. XIX. yüzyıldaki kölelikle mücadele hareketi ve daha sonraki biçimiyle ırkçılık karşıtı hareket, yine XX. yüzyıldaki insan hakları, sosyal adalet ve barış yanlısı akımlar bu misyonun uzantılarından. Söz konusu sosyal eylemler ve akımlar bazan mevcut siyasî ve ekonomik dengeler tarafından desteklenirken bazan da bu dengelerle çatışma halinde olmuştur. Bizzat Protestanlık içerisinde mevcut olan çeşitlilik tecrübesi ve bir arada yaşama ihtiyacından hareketle önde gelen Protestanlar, kiliseler ve mezhepler arası birlik (ekümeniklik) ve dinler arası diyalog faaliyetlerine de öncülük etmiştir. 1910'daki World Missionary Conference for Evangelism ile başlayan söz konusu girişim 1948'de Protestan, Anglikan ve Doğu Ortodoks kiliselerini bir araya getiren World Council of Churches isimli teşkilâtın kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Günümüzde 20.000'in üzerinde Protestan kilise ve cemaatleşmesi mevcut olup genellikle bunlar dört ana Protestan oluşumu altında sınıflandırılır. 1. Klasik Protestan Hristiyanlığı. Beyaz Protestanlar'ın oluşturduğu ve doğrudan XVI. yüzyıl reform hareketine dayanan bu grup 8000 civarında farklı kilise ve cemaatten meydana gelip daha ziyade Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya'da yer alır. En büyük kesimini Luteran ve Presbiteryen kiliseler oluşturur. Avrupa'daki kiliseler genellikle devletle az veya çok bağlantı halindedir. 2. Afrika, Latin Amerika ve Asya'daki yerli Protestan cemaatleri. Büyük ölçüde Avrupa ve Kuzey Amerika'dan gelen misyonerlerin faaliyetleri sonucunda üçüncü dünya ülkelerinde gelişen ve sayıları 10.000 civarında olan bu kilise ve cemaatler Batı kiliselerinden bağımsız olma iddiasına sahiptir. 3. Anglikan Hristiyanlığı. 1534'te İngiltere Kralı VIII. Henry'nin kurduğu millî kiliseye (Church of England) dayanan ve Anglikan Birliği çatısı altında toplanan bu kiliseler çoğunlukla Kraliyet Birliği'ne bağlı bölgelerde yer almakla birlikte Kuzey Amerika'daki Episkopal kiliseleri de içine alır. 225 civarında

kiliseden oluşan bu grup kendi içinde büyük bir farklılık sergiler. Çoğu Katolik uygulamalarını devam ettiren ve kendilerini Protestan olarak tanımlamaktan kaçınan grup "yüksek kiliseler" olarak adlandırılırken Katolik uygulamaları reddeden grup ise "aşağı kiliseler" diye adlandırılır. 4. Marginal Protestanlar. Sayıları yaklaşık 1350 olan ve Yahova Şahitleri gibi oluşumları içeren bu grup, farklı mezhepsel özelliklere sahip olmakla birlikte kendilerini Hristiyanlık dairesi içinde, fakat Katolik veya Ortodoks anlayışın dışında gören cemaatlerden oluşur. Eski Katolikler gibi kendilerini Roma Katolik kilisesi dışında tutan, ancak süreç olarak Protestanlık'tan bağımsız biçimde gelişen bazı Katolik cemaatler bu gruba dahil değildir.

Protestanlık XIX. yüzyıla kadar Kuzeybatı Avrupa ve Kuzey Amerika bölgeleriyle sınırlı kalmış ve bu süre zarfında İslâm'la kayda değer bir temas geliştirmemiştir. Fakat XIX. yüzyıldan itibaren misyonerlik hareketiyle farklı bölgelere yayılmış, Ortadoğu'daki bazı Ortodoks ve Katolik grupların Protestanlığa geçmesiyle beraber ilk Protestan-müslüman münasebeti başlamıştır. Özellikle XX. yüzyılın ortalarından itibaren genelde Hristiyanlığın, özelde ise Protestanlığın güney yarım küreye yayılması ve bu bölgelerde yerli versiyonlar oluşturmasıyla birlikte Protestanlığın İslâm'la münasebeti daha da artmıştır. Osmanlı topraklarında bilhassa American Board'a bağlı Protestan misyonerleri yoluyla başlangıçta İstanbul, İzmir, Trabzon ve Bursa'da, daha sonra Doğu ve Orta Anadolu ile güney illerinde çeşitli Protestan birlikleri, okul ve kiliseler oluşturulmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında ve Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Anadolu'daki misyoner faaliyetleri sekteye uğramış, fakat Protestan oluşumu çeşitli kiliseler ve okullar yoluyla varlığını sürdürmüştür. Günümüzde İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Antakya'da Ermeni, Rum, Süryanî, Türk ve yabancı (Alman vb.) Protestan gruplarına ait kiliseler ve çeşitli şehirlerde oluşturulmuş dua evleri mevcuttur. Bu kiliselerin çoğu Türkiye Bağımsız Protestan Kiliseler Birliği'ne bağlıdır.

Protestanlık, Hristiyan dünyasında Katoliklik ve Ortodoksluk'la mukayese edildiğinde sayıca en küçük grubu oluşturur. Günümüz Protestan nüfusu adına kesin rakam vermek güç olmakla birlikte Fransız din sosyologu Jean Bauberot'nun 1985 yılına ait bir araştırmasına göre dünya Protestanları'nın bölgelere göre dağılımları şöyledir:

Avrupa	115 milyon
Kuzey Amerika	110 milyon
Afrika	80 milyon
Asya	50 milyon
Avustralya, Yeni Zelanda ve Okyanusya	14 milyon
Latin Amerika	12 milyon
Toplam:	381 milyon

Protestan mezheplerinin sayıca devamlı artmasına karşılık Protestan grupları arasında çeşitli birleşme veya gruplaşma teşebbüsleri söz konusudur. Dünya Kiliseler Konseyi'nin yanı sıra artık çoğu ülkede Protestan kilise ve cemaatlerini temsilen National Council of Churches tarzında teşkilâtlar kurulmaktadır. Yine Anglikan Kiliseler birliğine benzer şekilde Luteran, Presbiteryen, Baptist vb. kiliseler dünya çapındaki birliklerini oluşturmaktadır. Öte yandan farklı Protestan kilise ve cemaatleri arasında kurulan ve dünya Protestanları' için evrensel düzeyde platformlar oluşturan Hristiyan Gençler ya da Hristiyan Kadınlar Derneği veya Dünya Hristiyan Öğrenci Federasyonu gibi teşkilâtlar söz konusudur.

BİBLİYOGRAFYA :

P. Tillich, *The Protestant Era*, Chicago 1948; J. Dillenberger – Cl. Welch, *Protestant Christianity Interpreted Through its Development*, New York 1954; G. W. Forell, *The Protestant Faith*, New Jersey 1960; R. McAfee Brown, *The Spirit of Protestantism*, New York 1961; C. W. Kegley, *Protestantism in Transition*, New York 1965; E. G. Leonard, *A History of Protestantism*, London 1965-68, I-III; M. E. Marty, *Protestantism*, New York 1972; Cl. Welch, *Protestant Thought in the Nineteenth Century*, New Haven-London 1972-85, I-II; *World Christian Encyclopedia: A Comparative Study of Churches and Religions in the Modern World* (ed. D. B. Barrett), New York 1982; J. Baubérot, "Le Protestantisme", *Le Grand Atlas des Religions*, Paris 1988, s. 113-115; W. R. Ward, *The Protestant Evangelical Awakening*, Cambridge 1992; *Encyclopédie du protestantisme* (ed. P. Gisel), Paris 1995; Mustafa Numan Malkoç, *İstanbul'daki Protestan Kiliseler*, İstanbul 1999; Ali Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestantlık Tarihi*, İstanbul 2004.

JACQUES WAARDENBURG

PRUSYA

**Bugünkü Almanya'nın
doğu kesiminde kurulmuş
Berlin merkezli Alman krallığı.**

Avrupa tarihinde değişik dönemlerde farklı anlamlarda kullanılmakla birlikte daha çok 1713-1867 yıllarında etkili bir siyasî tesekkül olan Prusya Krallığı'nı ifade

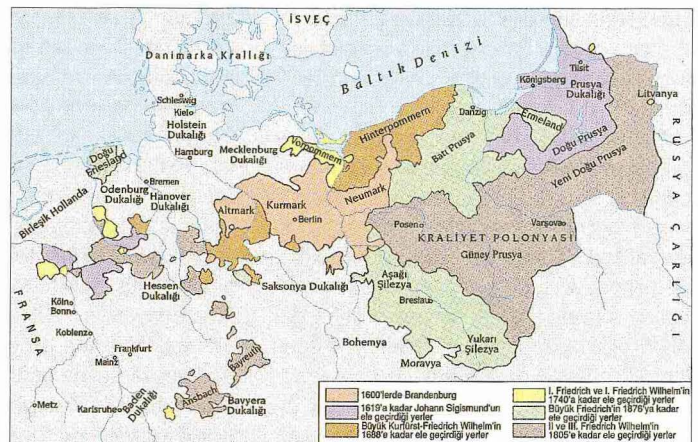
eder. Başlangıçta Hohenzollern hânedanı idaresindeki Brandenburg seçici prensliği olarak Mukaddes Roma Germen İmparatorluğu'nun bir parçası iken Brandenburg Dükaliği'nin krallık statüsü kazanmasıyla ortaya çıkmış, 1871'den sonra Alman İmparatorluğu'na dönüşerek bunun bir parçası haline gelmiştir.

Pruslar, Baltık kavimlerinden Vistül nehrinin aşağı kısmının doğusunda oturan, Baltık dil gruplarına mensup bir halk olarak X. yüzyılda kayıtlarda ilk defa Pruzzen adıyla geçer. Ziraat ve hayvancılıkla uğraşmakla beraber savaşçı bir kavim diye tanınan Pruslar'ın Hristiyanlığa tam olarak geçişi XIII. yüzyılda gerçekleşti. Alman Şövalye tarikatının (Töton) zorlu mücadeleleri (1231-1283) sonucunda Hristiyanlık tutunduğu gibi bu bölgeye Alman köylüleri yerleştirildi. XIV. yüzyıl ortalarında Prusyalıların büyük bölümü Almanca konuşmaya başladı.

Prusya Devleti, 1415'ten itibaren Brandenburg Seçici Prensliği'nde (Kurfürstlüğü) hüküm süren Hohenzollern hânedanının eseridir. Bu ana bölgeye XVII. yüzyılda Prusya Dükalığı ve Ren-Vestfalya (Rhein-Westfalen) topraklarından Cleve, Mark ve Ravenberg bölgeleri ilâve edildi. Birbirinden ayrı ve dağınık olan toprakların zamanla bütünlük arzeden bir yapıya kavuşmasıyla devlet 1701'de krallık unvanını aldığı Doğu Prusya'dan ötürü bu isimle anılmaya başlandı. "Büyük Kurfürst" (seçici prens / elektör) diye anılan Friedrich Wilhelm (1640-1688) Brandenburg-Prusya'nın gerçek kurucusu oldu. Halefi III. Friedrich (1688-1713) Polonya vasallığından kurtulan Doğu Prusya'da krallık unvanını aldı ("Prusya'da kral" / König in Preussen olarak I. Friedrich) ve 18 Ocak 1701'de Königsberg'de taç giydi. Bu dönemde Prusya Viyana Muhasarası'yla başlayan Türk savaşlarına

kuvvet gönderdi. Almanya içindeki savaşlara (Pfalz / Palatinat Veraset Savaşı 1689-1697), İspanya Veraset Savaşı'na (1701-1713) ve özellikle hayatı bir önem taşıyan kuzeydeki savaşlara (Büyük Kuzey Savaşı, 1701-1721) katıldı ve bu savaşlar sonunda bazı toprak kazançları sağlandı.

Bu dönemde Berlin giderek önemli kültür merkezlerinden biri haline dönüşmeye başladı. Burada 1696'da Güzel Sanatlar Akademisi, 1700'de İlimler Akademisi açıldı. Halle'de 1694'te bir üniversite kuruldu. Küçük Prusya-Brandenburg'un iyi işleyen bürokrasisi ve sağlam kurumları yanında katı disiplini ve harekât kabiliyetiyle öne çıkan ordusu sayesinde askeri bir güç haline gelmesi "asker kral" lakabıyla anılan Friedrich Wilhelm (1713-1740) ve "büyük" unvanıyla tarihe geçen II. Friedrich (1740-1786) devirlerinde gerçekleşti. Friedrich Wilhelm, Küçük Prusya'nın nüfusuyla mütenasip olmayacak bir oranda asker sayısını 83.000'e çıkarttı. Bu asker kral zamanında Kuzey Savaşı'na katılan ve İsveç'e karşı savaşan Prusya Ön-Pomeranya ve Stettin'i ele geçirerek sınırlarını genişletti (Stockholm Barışı, 1720). Avusturya Veraset Savaşı'ndan yararlanan II. Friedrich ise Avusturya'nın zengin bir vilâyete olan Şilezya'ya saldırdı ve uzun bir mücadelenin başlamasına (1740-1742, 1744-1745, 1756-1763) yol açtı. "Yediyıl savaşları" olarak bilinen son büyük savaşta II. Friedrich, Avusturya yanında Rusya ve Fransa ile de aynı anda savaşmak zorunda kaldı ve parlak zaferler kazanarak çok defa üstünlük sağladı, pek çok defa tamamen yıkımın ve çöküşün eşiğine geldi. 1762'de Rusya'da Çariçe Elizabeth'in ölümü, yerine Friedrich hayranı III. Peter'in (Petro) geçmesi, askerlerini geri çekmesi ve barış yapması Prusya'yı "mücezevi" bir şekilde kurtardı. II. Friedrich, Yediyıl savaşları sonunda İngiltere'nin yardımlarını al-

XVII. yüzyıldan
1805'e kadar
Prusya'nın
gelişmesi